

Els noms populars de les puntes

Per NEUS RIBAS SAN EMETERIO
 Directora del Museu d'Arenys de Mar
 Fotografies: © MUSEU D'ARENYS DE MAR

Les arts decoratives són un àmbit artístic que durant molt temps ha rebut la consideració d'un art menor. Aquesta consideració per part del món acadèmic no és aliena al fet que la seva realització és una activitat de caràcter artesà que té els seus orígens en una producció seriada i de caràcter popular. Aquest és el cas d'activitats com la ceràmica, la forja, el vidre, les labors tèxtils, les puntes o els brodats... Les arts decoratives a mitjans del segle XIX comencen a rebre un reconeixement per part d'artistes i acadèmics en front la industrialització gràcies a moviments com l'*Arts and Crafts*, liderat per William Morris. Els estudis d'art es comencen a sistematitzar i a elaborar una terminologia per explicar les característiques tècniques dels diferents oficis. Aquesta terminologia perviu al costat d'un llenguatge popular més creatiu i suggeridor que mantenen els mateixos artesans i, com analitzarem ara en el cas de les puntes, perviu gràcies als coneixements que transmeten les mateixes puntaires.

Les puntes fetes a mà es divideixen en dues categories a nivell tècnic: les que es realitzen amb agulla i les que es fan amb boixets. La punta a l'agulla es realitza a partir d'un únic fil que es teixeix en una varietat de bucles, ullals, puntades... La punta al boixet es basa en el trenat, entrecreuant múltiples fils que s'organitzen a partir dels boixets. Més enllà d'aquestes dues categories fonamentals, la terminologia de les puntes acostuma a ser molt confosa. Molts dels termes utilitzats en l'actualitat van ser desenvolupats en el segle XIX pels distribuïdors que desitjaven distingir els estils històrics de puntes amb el propòsit de descriure-les als clients. La majoria d'aquests termes deriven del

Imatge 1. Puntaire d'Arenys de Mar. Primera meitat segle XX. Autor desconegut.

nom de la ciutat o de la regió on es van originar, com és el cas de les puntes *valenciennes*, *malines*, *binche*, *burano*... Altres puntes reben el nom per alguna característica en la seva realització, aquest és el cas de la *blonda*, que rep el nom del tipus de seda amb la que es feia originàriament a Normandia i que era de color marró clar, d'aquí el nom de *blonde* (ros en francès).

L'any 1922, Carlier de Lantsheere va publicar el llibre *Tresor de l'art de la dentelle*, que va ser el primer estudi exhaustiu per diferenciar les diverses categories de les puntes segons els punts característics, els dissenys i la forma de realització (agulla o boixet).

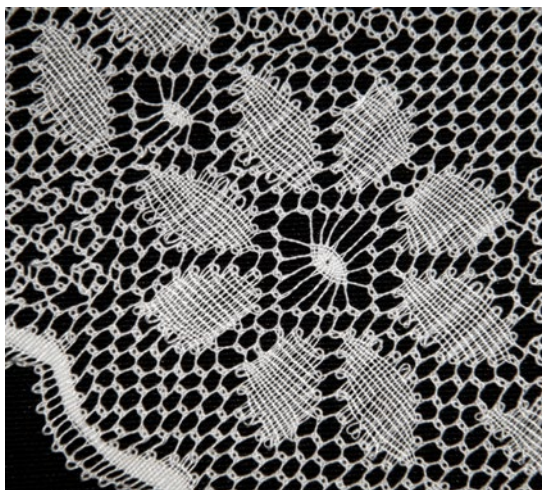
Aquest treball, tot i que es pot considerar el més complet dels realitzats fins a l'actualitat, i que en molts aspectes que encara no ha estat superat, va considerar els models francesos i belgues com a referència i no apareixien diverses varietats locals que es van anar desenvolupant a tota Europa. A partir d'aquest primer treball de Carlier, molts altres especialistes han intentat revisar i posar ordre en aquesta terminologia tan complexa amb més o menys fortuna tenint en compte els punts en la seva realització i les diferents característiques estilístiques que ens permeten diferenciar-les.

La realització de les puntes al boixet i punts bàsics

En el cas català, en el moment de confeccionar les puntes al boixet, les puntaires treballen amb diversos punts que es realitzen segons com entrecreuen els fils. Per diferenciar-los han creat un ric vocabulari que pot variar a pocs quilòmetres de distància. Cal també distingir les parts que formen una peça de punta: el peu, la franja més o menys estreta que unirà la punta amb la roba o teixit, els motius que guarneixen la peça i el fons o cos de la punta.

En la punta de boixet els moviments bàsics són, en la terminologia catalana: volta i creu. S'utilitzen quatre boixets, dos a cada mà, les voltes es fan sempre cap a l'esquerra, passant el boixet de la dreta per sobre del boixet de l'esquerra de la mateixa mà. Per fer una creu es passa el boixet interior de la mà esquerra per sobre del boixet interior de la mà dreta. Utilitzant aquest dos moviments bàsics es poden fer diferents punts com: *punt sencer*, *mig punt*, *tul*, *trenes*, *creuat de les trenes*, *empuntillat*, *aranyes*, *punt de la verge*, *punt d'esperit*, *punt de guipur*... Molts d'aquests punts són universalment reconeguts i fins i tot s'han realitzat treballs per posar en comú aquestes terminologia en l'àmbit europeu¹.

¹ A Bèlgica s'han publicat alguns treballs intentant unificar la terminologia en diversos idiomes, com: COENE Johan: *International Lace Dictionary*. Gent, 1994.

Imatge 2. Detall de mocador amb el punt de l'aranya. Puntaire: Pepita Salions, 2012.

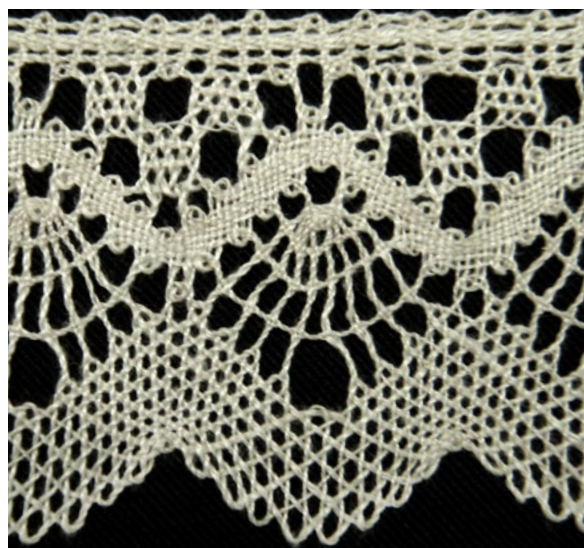
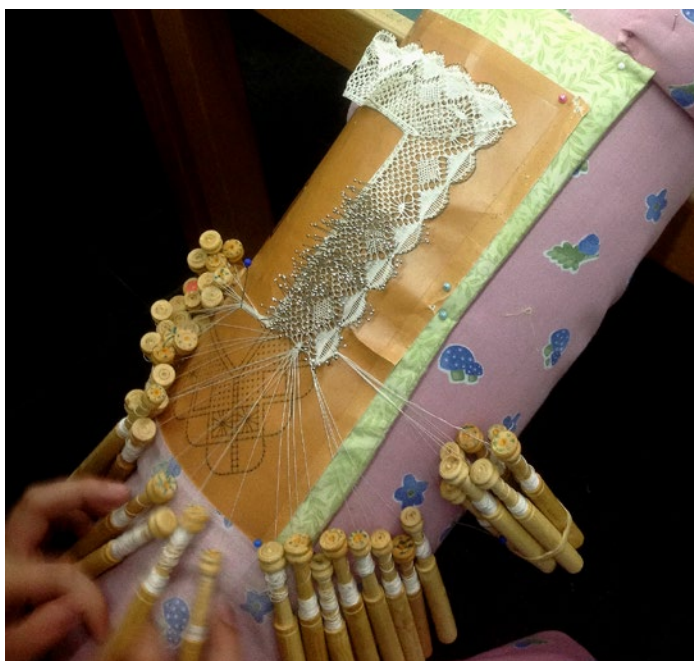
2 PLA ROVIRA, Imma: *Les puntes al coixí a Catalunya: ahir i avui*. Taller Editorial Mateu, Barcelona 1998 (pàg. 71).

3 FERRER RUÍZ DE NARVÁEZ, Adelaida: *Punta al boixet*. Dins: *Arts i Bells Oficis*. Foment de les Arts Decoratives, Maig 1928 (pàg. 116).

Però es dona el cas que les mateixes denominacions reben noms diferents segons les zones. Per exemple, mentre a alguns llocs es parla del punt de l'aranya altres l'anomenen *pessic* (tal com es pot apreciar en la imatge 2) *que resulta d'un encreuament de boixets treballat amb punt sencer*. Per a la seva execució, com a mínim, calen vuit boixets, però se'n pot emprar un nombre indeterminat. N'hi ha una gran varietat de models².

Entre els punts bàsics a l'hora de realitzar el motius que ornamenten la peça trobem el *punt sencer* que també es denomina *punt de teixit*, *espès* o *serpeta*, amb el que es realitzen els motius més farcits, i el *punt mig* o *mig punt*, *vol i boixet*, *punt clar*, *glasseta*, i/o *punt de creu* que s'utilitza per fer els motius més clars. El *mig punt* és el característic de la punta de *xantillí*, famosa per ser de disseny molt lleuger. Algunes puntaires i diverses documentacions a Catalunya denominen al *xantillí*, *vol i boixet*. *El chantilly es féu i es fa encara amb gran perfecció a Catalunya, i és denominat també brussel·les i punt clar*³.

Entre els punts de fons trobem moltes varietats: *filigrana* també denominada *gavatx*, *estrellat* o *cairat*, *el punt de la verge*, *la reixeta* o *trena de moda* o *trena de reixeta*, *el triangle*, *el punt de reixa*, *l'aranyeta*, *els cinc forats* o *el punt de neu*. Un dels punts de fons més característics és la *trena vella*, *rengla*, *mall de tot cloure* (imatge 3) que forma una xarxa per unir els punts entre si o amb el peu. A Arenys de Mar, les puntaires denominen a aquest tipus de punt *passadetes*, mentre que a pocs quilòmetres les puntaires de Malgrat de Mar li diuen *garbeta*. Un altre punt d'unió entre motius serien els *trenats* que és com la denominen les puntaires d'Arenys de Mar, mentre que a Arenys de Munt li diuen *cua*. Finalment, el tul és el punt de fons utilitzat per a la realització de *la blonda*, *el ret fi*, *valenciennes*, *malines*... que requereix uns coneixements més precisos per part de la puntaire. Les peces grans com mantellines o mantons es realitzen a partir de tires de punta rectangulars sense peu que s'han d'unir per formar la peça. El punt que s'utilitza per unir-les és el *punt de xiripa*, que dona lloc al nom de *xiriperes*, les cosidores encarregades d'unir els fragments de punta.

Imatge 3. Puntaire realitzant les *passadetes*, la *petxina* i el punt de l'aranya. Associació de Puntaires Flor d'Alba d'Arenys de Mar, 2013.
▲ Detall de les *passadetes*.

Un altre punt bàsic és el *guipur* a la imatge 4 ([referència 9996.1.38](#)) que a Catalunya també el trobem amb altres denominacions com *gavatx*, *gramant* o *trena*. Es treballa amb quatre boxets que es mouen com si es teixís tot donant-li forma de fulla i té com a base el fons de trena. El *guipur* ha donat lloc a diferents estils i varietats de puntes a tota Europa: Le Puy, Malta, Cluny, Bedfordshire, Camariñas... En el cas d'aquest punt, amb petites variacions rep el mateix nom a llocs tan diferents com França, Regne Unit, Espanya, Itàlia...

Els noms dels motius

4 CARLIER DE LANTSHEERE, A.: *Tresor de l'art de la dentelle*, Librairie Nationale d'Art et d'Histoire, 1922. pàg. 83 i 84.

La realització de les puntes ha donat lloc també a terminologia desenvolupada per les artesanes d'aquest ofici, els intermediaris, els negociants i els mateixos randers per denominar el diferents motius o dissenys que es transmeten entre les pròpies puntaires a mesura que aprenen a realitzar puntes. Aquesta característica que nosaltres estudiarem en el cas català també es dona en altres països. Carlier en descriure la punta *valenciennes* –una de les més apreciades durant la segona meitat del segle XIX i primer quart del XX–, descriu la varietat de motius que la caracteritzen, com per exemple: L'“*Abre de Maig*” (pl. 46, fig. 1); ...; la “*Pilota*” (pl. 46, fig. 2); ... la “*Fulla de les margarites*” (pl. 46, fig. 25); la “*Fulla de raïm*”; ... el “*conill*”.⁴

A Catalunya, aquestes denominacions populars apareixen tan bon punt la fabricació de puntes esdevé un negoci. La documentació trobada als arxius ens mostra com al segle XVII-XVIII ja existia un amplíssim vocabulari per denominar diferents tipus de puntes. A l'Arxiu Comarcal del Maresme es conserva un inventari d'un negociant, Salvador Visa, de l'any 1769. El document relaciona tots els estris i elements vinculats a les puntes de coixí: llibres de comptabilitat, patrons, fils, coixins... Un dels aspectes més destacats és la relació de les puntes que es conserven a les diferents calaixeres de la casa d'en Salvador Visa, amb el nom que reben: *onda fonda*, *roda fina*, *flor grossa*, *xiprer gran*, *feyna de dotze reals*, *jardinet gran*, *las tres fulles*, *pinyol dols*, *genovesa*

Imatge 4. Mostra de punta amb punt de *guipur* de la Casa Eloi Doy d'Arenys de Mar. Primer quart segle XX. Museu d'Arenys de Mar, núm. inventari 9996.1.

5 *Inventari dels bens que foren de Salvador Viza, comerciant ciutadà de Mataró pres per Maria Viza y Cirès, vídua del precht Salvador Viza, en los noms de tenutari y usufructuaria. En poder de Bonaventura Català y Mas Notari publich de Mataró baix diferents chalendaris lo primer als 29 de Nohembre 1769* Arxiu Comarcal del Maresme (foli 22).

6 Jordi Palomer, director del Museu Marès de la Punta d'Arenys de Mar, va publicar l'any 1994 el llibre, *Uns randers arenyencs. La família Castells. 1862-1962*, on analitzava la història de la Casa Castells a partir de la documentació conservada a l'Arxiu Municipal Fidel Fita d'Arenys de Mar, mentre que Joan Miquel Llodrà es va centrar especialment en la renovació que va realitzar aquesta casa de puntes el primer quart del segle xx al llibre *Els Castells, uns randers modernistes*.

*xica, misericordias, al clavell, clavell flamench, la gran de les quatre, campana, cabrera, Candelero, flor de monja gran, feyna de setse reals, roda xica, feyna a la moda, puntilla flandesa, vehils, olivera, patxineta, caxalet, puntilla de Argenton, jardinet xich, escorpi, sabater de Cabrera, Martina, cama de angel, pujola Ariel ab punt flandès, Ariel ab fil, amorosa, puntilla de Premià, ull del amor, puntilleta, Toni Roca, Cua de rata, Patronilla Casas, Feyna de vint y sis, cireretas xicas, Mariangela Mauri, Palmè gran, Mitja armosa, Catharina Paxau, Beatas, Quatre rosas, dos cagarros, ramellets grans, rajola gran, diablons grans, grà de anis gran, anveras grans ab puntilla, cirereta gran sens puntilla, peu de rat, cireretas grans ab puntilla, nouetas, ancora, arpons grans, petxina gran ab caragolet, estelas del Alva, tolipas, Rata ab ret, Mapons xichs, rata ab fil y gra, caragolillo, cavalls, dineret, puntillas de Pineda*⁵. Els noms de les puntes que trobem en aquest document, probablement fan referència a motius com l'olivera o la patxineta, que avui en dia encara es realitzen, i d'altres que deuen el seu nom al lloc de procedència, com *puntillas de Pineda* o *sabater de Cabrera*.

L'Arxiu Municipal Fidel Fita d'Arenys de Mar també conserva diversos documents que van ser estudiats per Josep Ma. Pons Guri dels quals es pot obtenir informació dels noms que reben les diferents puntes i el seu valor de mercat. En documents notarials de 1736 i 1739, podem trobar referències a motius que tenen un nom igual o similar als que trobem en el document de Salvador Visa de 1769. Així, en els documents estudiats per Josep Ma. Pons i Guri trobem la referència a les puntes *flor de monja, Anberes, palmeta, rodas, tolipa*... que demostraria una terminologia acceptada entre randers i puntaires de la comarca.

La Casa Castells d'Arenys de Mar (1862-1962), de la que conservem mostraris, fotografies, dibuixos, projectes i inventaris, és un cas únic a l'hora d'estudiar la producció de punta artesana. Els seus inventaris i mostraris –estudiats per Jordi Palomer i Joan Miquel Llodrà⁶– ens permeten apreciar com aquest vocabulari es manté viu entre randers i puntaires al llarg del segle XIX i principis del XX.

Imatge 5. Etiqueta de la Casa Castells.

Imatge 6. Mostra de punta amb punt de guipur i barruga de la Casa Castells d'Arenys de Mar, 1862-1920. Museu d'Arenys de Mar, núm. inventari 2980.1.

7 PALOMER, Jordi. *Uns randers arenyencs. La família Castells. 1862-1962*. Ajuntament d'Arenys de Mar, 1994. Pàg. 28, 29 i 30.

8 Joan Miquel LLODRÀ a *Els mostraris de punta artesana. Testimoni d'una indústria extingida*, dins *Estudi del fons industrial tèxtil de Catalunya*, estudia els mostraris de punta artesana de diverses cases de punta artesana d'Arenys de Mar que es conserven al Museu d'Arenys de Mar n'analitza el seu funcionament. L'estudi d'algunes de les mostres es pot trobar a la web <http://ddfitc.cdm.t.es/home.htm>.

En el llibre *Uns randers arenyencs. La família Castells 1862-1962*, Jordi Palomer dedica un dels capítols a la nomenclatura utilitzada en un inventari de 1894 per denominar les diferents puntes i altres, que va estudiar dins la documentació d'aquesta casa de puntes. L'inventari endreçava els diferents motius segons el tipus de puntes: *encajes gruesos, entredosos, entrefines, guipurs, puntes fines i Valenciennes, fines afegir*⁷. Entre els noms que ens apareixen trobem denominacions encara en ús com *arañas* i *barruga gran* ([número 2980.1.10](#)) a la imatge 6 per als guipurs. *El llalet, sepulcra, o la barca* per a les puntes fines. A finals del segle XIX, per una qüestió organitzativa, la Casa Castells comença a utilitzar la numeració per poder organitzar els seus extensos mostraris⁸.

El ret fi o punta d'Arenys

Durant els segles XVIII i XIX, Catalunya va ser el centre puntaire més important de tot l'Estat Espanyol. I Baix Llobregat-Barcelona, l'Arboç del Penedès i el Maresme eren les àrees on el negoci de la punta artesana va tenir un desenvolupament més gran. Les puntaires catalanes estaven especialitzades en la realització de *blondes* que requerien uns coneixements tècnics més desenvolupats, però també realitzaven puntes al coixí més senzilles: les puntes geomètriques, numèriques, guipurs i altres puntes d'origen francès com *lille, valenciennes, xantillí*, etc. que realitzaven amb algunes variacions respecte a les puntes originals. En l'àrea del Maresme va sorgir una punta autòctona catalana: *el ret fi o punta d'Arenys*.

El *ret fi o punta d'Arenys* és la punta blanca que s'origina a la comarca del Maresme durant el segle XIX, tot i que alguns especialistes com el director del Museu Marès de la Punta, Jordi Palomer, creia que podríem avançar els orígens a la segona meitat del segle XVIII. Aquesta tècnica es realitza sempre amb cotó amb fons de tul i compta amb uns punts característics: *el punt d'esperit, l'ullet, la*

Image 7. Punys de *ret fi* amb el motiu de la barca. Museu d'Arenys de Mar, núm d'inventari 655. [Veure detall](#).

9 SIMARRO, L. i MAROT, N. *El “ret-fi” català o puntes d’Arenys*. Els llibres del Set-ciències, Arenys de Mar, 1999.

filigrana, el punt sencer i el torçal. Els dissenys són de caràcter geomètric, tot i que en trobem també algun de caràcter naturalista, i tenen un vocabulari amplíssim d’origen popular que es manté encara viu. Les puntaires d’Arenys de Mar i Arenys de Munt que avui en dia encara realitzen aquesta punta també utilitzen noms diferents per parlar del mateix punt, per exemple les puntaires d’Arenys de Mar en diuen *punt d’esperit*, mentre que les d’Arenys de Munt l’anomenen *mosqueta*.

Probablement l’origen del nom *ret fi o punta d’Arenys*, també té el seu origen en la tradició oral. Segons Núria Marot i Lola Simarro, autores del llibre *El “ret fi” català o puntes d’Arenys*, el nom podia procedir de la forma en què les puntaires la denominaven quan rebien el patró de “ret fina” per a la realització del fons de tul. El nom de *punta d’Arenys* probablement no es refereix a l’origen de la tècnica, sinó al fet que al port d’Arenys de Mar es concentraven la majoria de les exportacions d’aquest tipus de punta. Ens trobaríem de nou davant d’un nom vinculat a la procedència de la punta com el cas del *valenciennes, binche o malines*...

Entre les puntes de ret-fi, trobades en els inventaris de la casa Castells anteriors al segle xx, hi trobem les següents denominacions: la barca; enjardinat; ½ barca; animeta; barca pam; el pinyó; la parra; el campanar xic; l’anell; serp de Sant Pol, ancora petita; ancora gran; fulla de rosa; guitarra; raïm; sepulcre; i gafet, entre d’altres. Aquestes denominacions venien donades per l’objectivitat del dibuix⁹.

Aquests noms amb els que es denominen alguns dels motius del *ret fi* encara es mantenen vius i els podem identificar en algunes de les peces del Museu Marès de la Punta. Per exemple *la barca*, dibuix relacionat amb la tradició marinera de la costa del Maresme (a la imatge 7), aquest disseny representa una barca de forma esquemàtica sobre les ones. Un altre motiu molt popular és *la pota* ([referència 9998.5.5](#)) a la imatge 8 que és una representació d’una forma

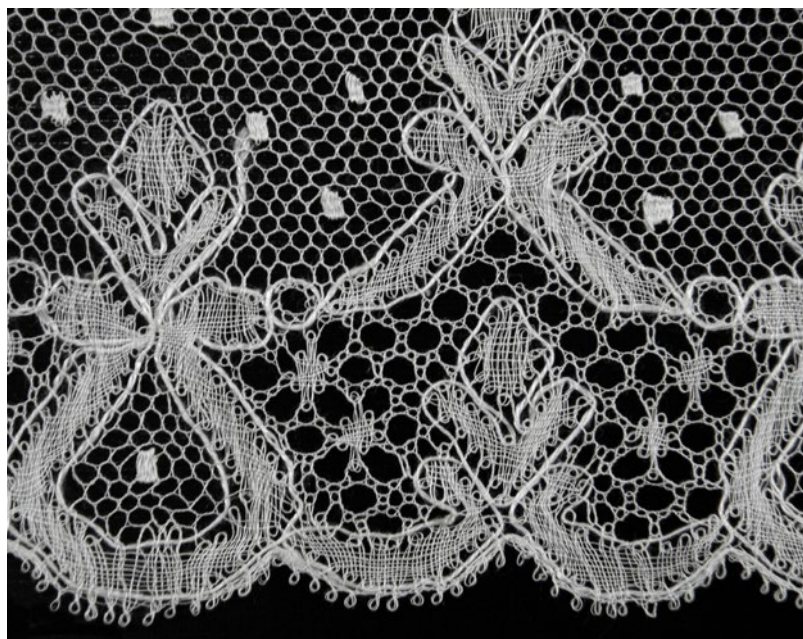

Image 8. Mostra de punta amb punt de *guipur* de la Casa Eloi Doy d’Arenys de Mar. Primer quart segle xx. Museu d’Arenys de Mar, núm. inventari 9998.5.

triangular arrodonida. *L'almorratxa, el xampinyó, la guitarra, el sepulcre o els llacets*, nom que trobem a la documentació de la Casa Castells, són altres noms de motius de la punta de *ret fi* que es mantenen encara vius entre les puntaires.

Finalment *el campanar de Sant Iscle* ([imatge 9](#)), la representació d'una forma triangular que podem atribuir al campanar d'una església, és un dels motius més repetits en el *ret fi* i que en la documentació presenta diverses varietats com poden ser *el campanar xic*.

El manteniment d'una terminologia

Tots aquests noms i els coneixements que les puntaires apliquen, tant als punts com als dissenys que realitzen, tenen a vegades el perill de desaparèixer, com ens ha passat amb els noms que trobem en la documentació dels arxius i que, avui en dia, difícilment podem recuperar. Els motius són sens dubte la pèrdua de l'ofici, la manca d'estudis sobre el tema i sobretot la falta de consideració que es té en moltes ocasions cap a aquests coneixements transmesos per tradició oral. Gràcies al manteniment del treball de puntaires que encara ensenyen a fer puntes podem assegurar-nos que aquest ric llenguatge es mantingui viu. A l'hora de realitzar aquest article hem d'agrair molt especialment la informació que ens han facilitat les mateixes puntaires que hem entrevistat i sens dubte ens hem de proposar continuar estudiant aquesta terminologia. ●

BIBLIOGRAFIA

- CARLIER DE LANTSHEERE, A.: *Tresor de l'art de la dentelle*, Librairie Nationale d'Art et d'Histoire. 1922.
- COENE, Johan. *International Lace Dictionary*. Edith Spee. Gent, 1994.
- LLODRÀ I NOGUERAS, Joan Miquel: *Els mostraris de punta artesana. Testimoni d'una indústria extingida*, dins *Estudi del fons industrial tèxtil de Catalunya*, CDMT i Museu d'Arenys de Mar. 2010.
- DIVERSOS AUTORS. *Les puntes al coixí*. Quaderns d'Estudis Arenyencs. Arenys de Mar, 2008
- DIVERSOS AUTORS. *25 anys de l'Escola de Puntaires*. Ajuntament de Barcelona, 1988.
- DIVERSOS AUTORS. *Point ground lace*. Aquila, 2006
- FERRER RUÍZ DE NARVÁEZ, Adelaida: *Punta al boixet* dins *Arts i Bells Oficis*. Foment de les Arts Decoratives, Maig 1928.
- MAROT, Núria i SIMARRO, Lola: *El "ret-fi" català o puntes d'Arenys. Els llibres del Set-cències*. Arenys de Mar, 1999.
- PALOMER I PONS, Jordi: *Uns randers arenyencs. La família Castells 1862-1962*. Museu Marès de la Punta, Arenys de Mar, 1994.
- PLA ROVIRA, Imma: *Les puntes al coixí a Catalunya: ahir i avui*. Taller Editorial Mateu. Barcelona, 1998.
- PLA ROVIRA, Imma: *Les puntaires com a model de producció i reproducció d'alguns objectes i formes socials en l'àmbit domèstic*. Revista d'etnologia de Catalunya. Núm. 4 (feb. 1994), p. 154-171.
- PONS I GURI, Josep Ma. *Museu Marès de la Punta*. Ajuntament d'Arenys de Mar. 1983.
- TOOMER, Heather. *European Laces. An Introduction*. Heather Toomer Antique Lace, 2002.